

Birgitte Langset Storvik

Forvaringsstraff

2. utgave

Forord

NOKAS-ranet i 2004 var norgeshistoriens største ran, der en stor sum penger ble stjålet fra NOKAS' tellesentral i Stavanger. En politimann ble skutt under ranshandlingen. To av gjerningsmennene ble idømt forvaring, mens hovedpersonen, som ble ansett som hjernen bak det hele, fikk tidsbestemt fengselsstraff. Hvordan kan det være mulig? I Alvdal-saken ble fire personer dømt for alvorlige seksuelle overgrep mot flere barn i alderen seks til tolv år. Overgrepene skjedde gjennom flere år. Ingen av gjerningspersonene ble i Høyesterett dømt til forvaring. Hvorfor ikke? Og hvorfor ble en av de domfelte likevel dømt til forvaring på et senere tidspunkt? I kapittel 4 kan du lese om hva som skal til for å bli idømt forvaring.

I 2017 ble en ung jente dømt til forvaring for et drap begått da hun var 15 år gammel. Hun drepte nattevakten på barnevernsinstitusjonen hun var plassert. Samme år ble en gutt som begikk dobbeltdrap som 15-åring ikke idømt forvaring for handlingene. Det skal helt ekstraordinære omstendigheter til for å idømme barn forvaring. I kapittel 4.5 kan du lese om hva som blir lagt til grunn ved slike vurderinger.

Den 22. juli 2011 ble Norge rammet av en gruoppekkende terrorhandling begått av én gjerningsmann. Under rettssaken ble det sådd tvil om gjerningsmannens tilregnelighet. Domstolen vurderte han som tilregnelig i gjerningsøyeblikket og idømte mannen forvaring. Hadde han blitt erkjent utilregnelig av retten, ville han blitt idømt særreaksjonen tvungent psykisk helsevern. Hva er forskjellen på dette, og hvilken rolle spiller rettspsykiatrien i vurderingen av om forvaring skal idømmes? Det kan du lese om i kapittel 2 og kapittel 4.6.

Den terrordømte i 22. juli-saken fikk en forvaringsstraff med tidsramme på 21 år og minstetid på 10 år. Hadde handlingen skjedd i dag (2021) taler mye for at tidsrammen ville blitt satt til 30 år og minstetiden til 20 år (som følge av en lovendring i 2017). De fleste forvaringsdommer som avsies er imidlertid mye kortere enn dette. I kapittel 5 kan du lese om fastsettelse av tidsramme og minstetid.

Ved oppnådd minstetid kan forvaringsdømte begjære seg prøveløslatt. Den terrordømte i 22. juli-saken begjærte seg prøveløslatt høsten 2019, bare ni år etter at terrorhandlingene var begått. Er det mulig at forvaringsdømte kan prøveløslates etter så kort tid når de har begått så grove lovbrudd? Hvem vurderer dette, og hva blir det lagt vekt på i vurderingen? Se nærmere om prøveløslatelse i kapittel 7.

Første utgave av denne boken kom i 2013. Siden den gang har det skjedd mange endringer i regelverket og flere saker om forvaring er behandlet i Høyesterett. Denne reviderte utgaven er oppdatert med hensyn til ny straffelov 2005 samt øvrige endringer i regelverket, og det er tilført et nytt kapittel om forvaring av barn. Boken er også supplert med nyere rettspraksis og inneholder flere praktiske eksempler enn første utgave.

Boken gir en innføring i hva forvaring er, vilkår for idømmelse, innholdet i forvaringsstraffen, herunder arbeidet med de forvaringsdømte, forvaringsdømtes muligheter for utgang fra fengslet, overføring til friere straffegjennomføringsformer, kriterier for prøveløslatelse, oppfølging under prøveløslatelsen og konsekvenser ved brudd på vilkår for prøveløslatelsen og ny straffbar handling i prøvetiden. Som vedlegg følger forvaringsforskriften og relevante utdrag fra straffeloven. Bak i boken finnes også en ordforklaringsliste som definerer ulike faguttrykk.

Selv om forvaring idømmes både menn og kvinner, benytter jeg i boken konsekvent «han» når jeg omtaler forvaringsdømte, med mindre det gjelder eksempler om kvinner. Dette for å gjøre fremstillingen enklere, og fordi kvinner bare utgjør 4,2 % av antallet forvaringsdømte.¹

¹ Per 4. januar 2021 (KRUS).

Boken egner seg godt for dem som ønsker å lære noe om forvaring. Den er aktuell for alle som jobber med forvaringsdømte, enten i forbindelse med en retts sak (politi, advokater, dommere), under straffegjennomføringen (ansatte i kriminalomsorgen, behandlere, helsepersonell) eller i forbindelse med prøveløslatelse (NAV, botiltak) mfl. Den kan også være aktuell for fornærmede og etterlatte i straffesaker, forvaringsdømte og forvaringsdømtes pårørende. Videre er boken aktuell for aspiranter ved fengselsbetjentutdanningen, studenter ved Politihøgskolen og andre høyskoler og universiteter, journalister mfl.

En stor takk til advokat Ulf Ertzaas, som var villig til å lese gjennom hele manus og kom med verdifulle bemerkninger og kommentarer til førsteutgaven. Det var ikke tilfeldig at jeg nok en gang valgte å spørre han. En like stor takk til seniorrådgiver Nina Grøttum ved Ila fengsel og forvaringsanstalt, som med sin lange erfaring og dyktighet leste grundig gjennom hele manus til førsteutgaven og ga meg konstruktive tilbakemeldinger og mange praktiske eksempler og dommer. Tusen takk til rådgiver Therese Steinsrud ved Akershus friomsorgskontor, som velvillig har hjulpet meg med å samle praktiske eksempler fra friomsorgen. En stor takk rettes også til forskningsleder Berit Johnsen ved KRUS, for at hun i en travel hverdag tok seg tid til å lese gjennom deler av manus i førsteutgaven. Vi har mange interessante forvaringsdiskusjoner og felles forskningsprosjekter, og hun er alltid villig til å finne frem tall i statistikken. Unn Kløve i Cappelen Damm Akademisk fortjener en stor takk, fordi hun alltid følger meg opp på en særdeles god måte. En stor takk rettes også til min kjære familie, Vidar, Dina, Vetle og Maiken, som gir meg inspirasjon i hverdagen!

Nittedal, mai 2021

Birgitte Langset Storvik

Innhold

Forord	5
<i>Kapittel 1</i>	
Hva er forvaring?	13
1.1 Definisjon.....	13
1.2 Regelverk	15
1.3 Historikk	16
1.4 Statistikk.....	22
<i>Kapittel 2</i>	
Hva er tvungen psykisk helsevern?	23
2.1 Definisjon.....	23
2.2 Overføring fra tvungen psykisk helsevern til anstalt under kriminalomsorgen	25
<i>Kapittel 3</i>	
Hva er tvungen omsorg?	28
<i>Kapittel 4</i>	
Vilkår for å idømme forvaring	30
4.1 Fængselsstraff ikke tilstrekkelig til å verne samfunnet.....	33
4.1.1 Momenter i skjønnsvurderingen	34
4.1.2 Drøfting i utvalgte høyesterettsavgjørelser knyttet opp mot alternativ tidsbestemt fængselsstraff ..	37
4.2 Type lovbrudd.....	41
4.2.1 Grensen mellom alvorlig og mindre alvorlig lovbrudd ..	43
4.2.2 Forsøk og medvirkning.....	48

INNHold

4.3	Gjentakelsesfare	49
4.3.1	Momenter i skjønnsvurderingen	50
4.3.2	Drøfting i utvalgte høyesterettsavgjørelser knyttet opp mot gjentakelsesfaren.....	55
4.4	Særlige vilkår ved mindre alvorlige lovbrudd	59
4.5	Særlige vilkår når gjerningspersonen var under 18 år på handlingstiden.....	63
4.6	Personundersøkelse og rettspsykiatrisk undersøkelse.....	69

Kapittel 5

Forvaringens lengde	73
5.1 Tidsramme	73
5.1.1 Forlengelse av tidsrammen	76
5.2 Minstetid	81
5.3 Beregning av forvaringens lengde ved tidligere ufullbyrdet straff..	83
5.4 Varetektsfradrag	85

Kapittel 6

Gjennomføring av forvaringsstraff	86
6.1 Innholdet i forvaringsstraffen.....	86
6.1.1 Generelt.....	86
6.1.2 Individuell tilrettelegging og sysselsetting	89
6.1.3 Miljøarbeid	92
6.1.4 Framtidsplan, individuell plan og ukeplan	93
6.1.5 Ansvarsgrupper	95
6.1.6 Kriminalitetsforebyggende program og samtalegrupper..	95
6.1.7 Behandling	97
6.1.8 Forvaltningssamarbeid	98
6.1.9 Fremstilling.....	98
6.1.10 Permisjon	100
6.1.11 Frigang	107
6.1.12 Straffavbrudd	109
6.1.13 Fellesskap og utelukkelse fra fellesskapet	109
6.2 Plassering av forvaringsdømte	111
6.2.1 Innsettelse.....	111
6.2.2 Krav til forvaringsavdelinger.....	113
6.2.3 Innsettelse i avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå	114
6.2.4 Overføring til annet fengsel med høyt sikkerhetsnivå.	116
6.2.5 Overføring til fengsel med lavere sikkerhetsnivå.....	120
6.2.6 Overføring til overgangsbolig	124

6.2.7	Overføring til institusjon (§ 12-soning)	125
6.2.8	Overføring til sykehus.....	129
6.2.9	Straffegjennomføring i egen bolig.....	131
6.2.10	Overføring til fortsatt straffegjennomføring i annet land ..	131
6.3	Kartlegging og observasjon.....	132
6.3.1	Miljørapport og observasjonsdokumenter	133
6.3.2	Risikovurdering.....	134
6.3.3	START	136
6.4	Avgjørelsesmyndighet	136
6.5	Generelt om sikkerhetsvurdering og hensynet til straffens formål ..	138
6.5.1	Sikkerhetsvurdering	138
6.5.2	Hensyn til straffens formål.....	139

Kapittel 7

Løslatelse fra forvaring	141
7.1 Tidspunkt	141
7.2 Avgjørelsesmyndighet	141
7.3 Forberedelse til prøveløslatelse	142
7.4 Saksgang.....	146
7.4.1 Begjæring og innstilling.....	146
7.4.2 Videre saksgang.....	149
7.4.3 Krav til rask saksbehandling.....	151
7.5 Nærmere om rettsforhandlingene.....	153
7.6 Vurderingskriterier ved spørsmål om prøveløslatelse.....	157
7.6.1 Eksempler på saker om prøveløslatelse.....	164
7.6.2 Spesielt for utenlandske forvaringsdømte som skal utvises.....	167
7.7 Prøvetid	169
7.7.1 Vilkår i prøvetiden	169
7.7.2 Nærmere om vilkårene som kan settes	172
7.7.3 Særlig om vilkår om oppfølging av kriminalomsorgen..	176
7.7.4 Særlig om vilkår om opphold i institusjon eller kommunal boenhet utover ett år («refusjonsordningen» / «statlig finansiert prøveløslatelse»)	183
7.7.5 Endring, opphevelse og fastsettelse av nye prøveløslatelsesvilkår	198
7.7.6 Forlengelse av prøvetiden.....	199
7.8 Varsling av fornærmede og etterlatte	204
7.9 Konsekvenser ved brudd på vilkår og ny straffbar handling i prøvetiden	206

INNHOOLD

7.9.1	Advarsel og innskjerping av vilkårene.....	206
7.9.2	Gjeninnsettelse i fengsel, forlenget prøvetid eller nye vilkår 207	
7.9.3	Bruddmelding.....	212
7.9.4	Varetektsfengsling.....	213

Vedlegg 1

Utdrag fra straffeloven	215
--------------------------------------	-----

Vedlegg 2

Forvaringsforskriften	219
Ordforklaringer	231
Forkortelser	241
Kilder	245
Domsregister	251
Stikkordregister	255

KAPITTEL 1

Hva er forvaring?

1.1 Definisjon

Forvaring er en tidsubestemt frihetsstraff som kan idømmes lovbrøyttere som antas å være særlig farlige.

Straffen er både en reaksjon for en handling som *er* begått, og et middel for å beskytte samfunnet mot at lovbrøytteren begår nye, farlige lovbrudd i *fremtiden*.² Det er samfunnsvernet som er avgjørende for hvorvidt det skal idømmes fengsel eller forvaringsstraff.³ Forvaring kan bare idømmes når ordinær tidsbestemt fengselsstraff ikke anses tilstrekkelig til å verne andres liv, helse eller frihet, jf. straffeloven § 40.

Forvaring har mange likhetstrekk med fengselsstraff. Den forvaringsdømte frihetsberøves, og straffen skal i utgangspunktet gjennomføres i anstalt underlagt kriminalomsorgen. I motsetning til fengselsstraff varer forvaring på ubestemt tid. Det utmåles en tidsramme for forvaringen (maks 30 år), men tidsrammen kan forlenges så lenge den forvaringsdømte antas å være en fare for samfunnet. Slik kan forvaringen vare livet ut. Forvaring skal også, i større grad enn ved ordinær fengselsstraff, ha et *innhold* rettet mot domfeltes rehabilitering.⁴ Det skal særlig legges vekt på individuell oppfølging for å motvirke ny alvorlig kriminalitet.⁵ Forvaringsdømte skal som hovedregel plasseres i avdeling som er spesielt tilrettelagt for innsatte med spesielle behov.⁶

2 Se Rt. 2007 s. 1056 avsnitt 10.

3 Se Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) kap. 21.2.2.3 s. 227.

4 Ot.prp. nr. 87 (1993–94) s. 75.

5 Jf. forvaringsforskriften § 3.

6 Jf. straffegjennomføringsloven § 11 tredje ledd og forvaringsforskriften § 6.

Det stilles krav til høy bemanning og tverrfaglig kompetanse blant de ansatte. Se mer om innholdet i forvaringsstraffen i kapittel 6.2 nedenfor.

Siden forvaring er straff, kan reaksjonen bare idømmes personer som er *tilregnelige* på handlingstiden.⁷ En person som på handlingstiden var utilregnelig på grunn av sterkt avvikende sinnstilstand,⁸ sterk bevissthetsforstyrrelse⁹ eller høygradig psykisk utviklingshemming¹⁰ kan ikke straffes, jf. straffeloven § 20. Utilregnelige lovbrøyttere som har utført en alvorlig straffbar handling, kan idømmes særreaksjonen *tvungent psykisk helsevern*¹¹ eller *tvungen omsorg*¹² når det antas å være nærliggende fare for nye alvorlige lovbrudd. Se nærmere om disse særreaksjonene i kapittel 2 og 3 nedenfor.

Spørsmålet om hvorvidt forvaring eller tvungent psykisk helsevern skulle idømmes, ble særlig satt på spissen i 22. juli-saken.¹³ Det var sterk uenighet blant fagpersoner om hvorvidt gjerningsmannen hadde vært tilregnelig på handlingstiden. Retten kom til at han ikke var psykotisk på gjerningstidspunktet, og dømte gjerningsmannen til forvaring. Se nærmere om rettspsykiatriens rolle i kapittel 4.5 nedenfor.

Oversikt over reaksjoner som kan idømmes lovbrøyttere som antas å være særlig farlige

Tilregnelige lovbrøyttere	Utilregnelige lovbrøyttere
<p>Straff</p> <ul style="list-style-type: none"> Forvaring, jf. straffeloven § 40 	<p>Særreaksjoner</p> <ul style="list-style-type: none"> Tvungent psykisk helsevern, jf. straffeloven § 62 <i>Personer med sterkt avvikende sinnstilstand eller sterk bevissthetsforstyrrelse på handlingstiden</i> Tvungen omsorg, jf. straffeloven § 63 <i>Personer med høygradig psykisk utviklingshemming</i>

7 Jf. straffeloven § 29 førte ledd bokstav b, jf. § 20 andre ledd.

8 Se definisjon i kapittel 2.

9 Se definisjon i kapittel 2.

10 Se definisjon i kapittel 3.

11 Jf. straffeloven § 62.

12 Jf. straffeloven § 63.

13 TOSLO-2011-188627-24 (Oslo tingrett, 24. august 2012). En mann ble dømt til forvaring for terrorhandlinger gjennomført med en bilbombe i regjeringskvartalet i Oslo, og et angrep med halvautomatiske våpen mot deltakere på en politisk ungdomsleir på Utøya. Totalt 77 mennesker ble drept og 42 skadet. I tillegg medførte handlingene store materielle ødeleggelser. Domfelte oppga høyreekstremistiske og islamfientlige politiske motiver for terrorhandlingene.

Da forvaring ble innført, gikk straffereaksjonen under betegnelsen «særreaksjon». I proposisjonen om ny straffelov (2005) uttaler imidlertid departementet at de vil reservere betegnelsen «særreaksjon» til reaksjonene tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg.¹⁴ Dette begrunnes med at forvaring er en frihetsstraff som gjennomføres i anstalt underlagt kriminalomsorgen. Med virkning fra 1. januar 2006 ble begrepet «særreaksjon» i lovbestemmelser der ordet omfattet både forvaring og særreaksjoner overfor utilregnelige, erstattet med formuleringen «særreaksjon eller forvaring».¹⁵ Se for eksempel straffegjennomføringsloven §§ 1 og 3.

1.2 Regelverk

Bestemmelser om *idømmelse* av forvaring fremgår av straffeloven §§ 40–43. *Prøveløslatelse* fra forvaring reguleres i straffeloven §§ 44 og 45. *Gjennomføring av forvaringsstraff* reguleres i straffegjennomføringsloven kapittel 3, med tilhørende forskrift og retningslinjer. Utfyllende bestemmelser om gjennomføringen av og prøveløslatelse fra forvaring fremgår av «forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring» (heretter forvaringsforskriften) og «retningslinjer om gjennomføring av forvaring» (heretter retningslinjer om forvaring). Det er også utarbeidet lokale bestemmelser om gjennomføringen i de enkelte forvaringsanstaltene.

Oversikt over regelverket

Innhold	Regler
Vilkår for idømmelse	Straffeloven § 40
Forening med og bortfall av andre straffer	Straffeoven §§ 41 og 42
Varigheten av forvaringen	Straffeloven § 43
Prøveløslatelse	Straffeloven § 44, forvaringsforskriften og retningslinjer om forvaring.

¹⁴ Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) s. 274.

¹⁵ Se endringslov 21. desember 2005 nr. 131.

Innhold	Regler
Vilkår ved prøveløslatelse	Straffeloven § 45
Brudd på vilkår for forvaring	Straffeloven § 46
Hjemmel til å gi utfyllende bestemmelser i forskrift	Straffeloven § 47
Gjennomføring av forvaringsstraff	Straffegjennomføringsloven kapittel 3 med tilhørende forskrift og retningslinjer, forvaringsforskriften og retningslinjer om forvaring.

1.3 Historikk

Forvaring som kunne idømmes etter tidligere § 39 b i straffeloven 1902, ble omtalt som en tidsubestemt særreaksjon som ikke var straff. Slik forvaring har for lengst gått ut av bruk. Siste dom ble avsagt i 1963. Etter dette kunne utilregnelige lovbrøyttere som ble ansett for å være særlig farlige, frem til 2002, idømmes *sikring*, etter straffeloven 1902 § 39. Tilregnelige lovbrøyttere kunne idømmes fengselsstraff i kombinasjon med sikring etter samme bestemmelse. Loven anga flere typer reaksjoner som kunne benyttes under sikringen, som for eksempel å forby domfelte et bestemt oppholdssted eller anbringe vedkommende i psykiatrisk sykehus, sikringsanstalt eller fengsel.

Sikringsinstituttet ble under hele sin eksistens utsatt for sterk kritikk.¹⁶ Særlig ble det dobbeltsporede systemet kritisert, det at sikring kunne idømmes i tillegg til fengselsstraff. Likeledes ble det rettet kritikk mot den stigmatiserende karakteristikken «mangelfullt utviklede eller varig svekkede sjelsevner», som var ett av vilkårene som måtte være oppfylt for å idømme tilregnelige lovbrøyttere sikring. Det ble også kritisert at sikring var tidsubestemt, samt at psykotiske eller høygradig psykisk utviklingshemmede sikringsdømte tok opphold i sikringsanstalt eller fengsel i stedet for at de ble tatt hånd om av helsevesenet.

I 1957 påbegynte *straffelovrådet* arbeidet med å utrede om reglene om sikring burde endres. Det var en lang vei å gå før nye regler ble

¹⁶ Se nærmere om sikringsinstituttet i Bratholm (1980) s. 546–556.

vedtatt. Straffelovrådets utredning ble fremlagt i 1973.¹⁷ Det ble foreslått en gjeninnføring av forvaring for tilregnelige lovbrøyttere, men med andre vilkår og med et annet innhold enn sikring. Forslaget møtte sterk kritikk under høringen, særlig fra psykiatrisk hold. Det ble aldri fremmet noe lovforslag på bakgrunn av utredningen. Arbeidet med lovrevisjon fortsatte. *Straffelovkommisjonen* ble oppnevnt i 1980, for å lage utkast til ny straffelov og foreta en fullstendig revisjon av hele straffelovgivningen. Kommisjonen kom med en delutredning i 1983, som i stor grad støttet forslaget fra 1973.¹⁸ Motstanden var imidlertid fortsatt stor under høringen.

I 1985 ble *særreaksjonsutvalget* oppnevnt. Det var et underutvalg til Straffelovkommisjonen, som spesielt skulle se på strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner. Utfordringen var å finne en løsning som kunne aksepteres av både strafferettsapparatet og det psykiske helsevern. Utvalget avga sin utredning i 1989.¹⁹ Med utgangspunkt i denne fremmet Justisdepartementet endelig forslag til nye bestemmelser om utilregnelighet og særreaksjoner sommeren 1994.²⁰ Gjeldende bestemmelser om forvaring og tvungen psykisk helsevern ble vedtatt ved lov 17. januar 1997 nr. 11, men trådte ikke i kraft før senere.²¹

Justisdepartementets lovforslag inneholdt ikke regler om særreaksjon for psykisk utviklingshemmede. Det skyldtes at særreaksjonsutvalgets forslag om overføring til tvungen omsorg forutsatte at det fantes et eget helsevern og egne institusjoner for psykisk utviklingshemmede. Denne forutsetningen var ikke oppfylt som følge av HVPU-reformen (reformen for avvikling av helsevesenet for psykisk utviklingshemmede). Arbeidet med å utrede en ny reaksjon for denne gruppen lovbrøyttere fortsatte. I 2001 fremmet Justisdepartementet lovforslag om ny særreaksjon for psykisk utviklingshemmede lovbrøyttere.²²

17 NOU 1974: 17.

18 NOU 1983: 57.

19 NOU 1990: 5.

20 Ot.prp. nr. 87 (1993–94).

21 Innst. O. nr. 34 (1996–1997).

22 Ot.prp. nr. 46 (2000–2001).